

Anàlisi d'una activació
patrimonial:
El refugi antiaeri de la
placeta Macià

Treball Final de Grau en Antropologia
Social i Cultural

Universitat de Barcelona

Curs 2017-2018

Maria del Mar Crisol Illa
marcrisolilla21@gmail.com

Alejandra Canals Ossul

Resum

El present article té l'objectiu d'analitzar l'activació patrimonial del refugi antiaeri de la placeta Macià situat a Sant Adrià de Besòs, concretament al barri obrer de Sant Joan Baptista. L'any 2001 s'incorpora el refugi dins del Catàleg de Béns Culturals d'Interès Local (BCIL), i el 2003 és patrimonialitzat. Tres anys després, en el 2006 s'actua per la seva conservació, rehabilitant l'espai i creant un petit museu de memòria local, que rendeix homenatge als fets esdevinguts en el context de la seva creació. El 2007 és novament museïtzat, gràcies a una subvenció econòmica del Memorial Democràtic, sota un projecte de dinamització que abraça diverses propostes perquè el refugi tingui més impacte entre la ciutadania. En aquesta transició, el bé passa a ser un vestigi, ja que es tracta d'un patrimoni conflictiu, a constituir un element a rescatar, conservar i museïtzar, un referent identitari. En aquest estudi, no és només rellevant fer un examen de la conversió del bé durant aquest procés de patrimonialització-museïtzació, sinó també identificar quins han sigut els motius, els agents i el discurs pels quals s'ha activat el refugi, i posteriorment, els usos que se li ha donat a aquest espai.

Paraules clau

Refugi antiaeri, activació patrimonial, patrimoni incòmode, museu, discurs, identitat, Sant Adrià de Besòs.

Índex

1. Introducció.....	3
2. Marc teòric.....	4
3. Metodologia.....	7
4. Context històric.....	9
5. Anàlisi de l'activació patrimonial.....	10
5.1. Valoració i activació del bé.....	10
5.2. El refugi com a museu de memòria històrica.....	14
5.3. Construint el discurs.....	18
5.4. Usos de l'espai: Projecte RefugiArt.....	20
6. Conclusions.....	22
7. Bibliografia.....	23
8. Annexos.....	25
8.1. Carta de Dones del Futur dirigida a l'Ajuntament de Sant Adrià per la protecció de Can Serra i Can Rigalt, i la creació del Catàleg Arquitectònic Municipal.....	25
8.2. Fitxa de protecció del refugi antiaeri, dins del Catàleg de Béns d'Interès Local de Sant Adrià de Besòs, de l'any 2002.....	26

1. Introducció

El present article tracta d'analitzar l'activació d'un patrimoni incòmode, concretament s'estudiarà el cas del refugi antiaeri de la placeta Macià situat a Sant Adrià de Besòs. En les següents pàgines es mostrarà com aquest espai, que havia estat durant un llarg període oblidat per la població, ja que era un exemple monumental dels records tràgics de la guerra civil espanyola, veurà novament la llum en un moment oportú en el qual es valorarà i patrimonialitzarà com a Bé Cultural d'Interès Local. En la primera part del text s'introduirà els conceptes teòrics emprats en aquesta anàlisi de patrimonialització. S'explicarà breument que es compren per patrimoni cultural a l'antropologia, es reflexionarà sobre el patrimoni local, el patrimoni incòmode i la seva dimensió conflictiva, la recurrència al passat i la identitat com a efectes legitimadors en el discurs de les activacions. El segon punt exposarà els mètodes utilitzats, els motius pels quals es van escollir, i la duració del treball de camp. La tercera part contextualitzarà l'objecte d'estudi, ja que rau la necessitat d'exposar el context històric per reflexionar perquè aquest element és considerat com a patrimoni incòmode. El cinquè apartat integrarà el gruix d'aquest article, ja que s'analitzarà el procés de la patrimonialització del refugi antiaeri, des de la seva valoració com a element, fins a la seva conservació i difusió. A més d'examinar la conversió de l'espai, també s'exposarà el discurs dels agents participants en ambdós projectes de patrimonialització i museïtzacions, el tractament sobre reflexions identitàries que fan alguns agents locals, i també s'avaluaran els diferents usos del museu-refugi. Per al desenvolupament d'aquest apartat es partirà de les següents preguntes: 1) Com s'ha dut a terme la patrimonialització-museïtzacions d'aquest espai? 2) Quins han sigut els agents que han participat en aquest procés d'activació patrimonial-museïtzacions? 3) Quin és el discurs intern del refugi? 4) Quins són els usos que se li donen al museu? Finalment, es tancarà l'article amb una breu reflexió sobre les conclusions a les quals s'ha arribat, a tall de resposta de les qüestions inicialment plantejades.

2. Marc Teòric

El patrimoni, en el si de les nostres velles societats llatines, és el llegat del pare que rebem en herència i que nosaltres transmetem a la vegada en el nom de la continuïtat del llinatge (...) La imatge del llegat que una generació deixa als seus successors perquè la vida continuï no sembla haver perdut validesa sigui quin sigui el patrimoni al qual mencionem (Prats, 1997: 7).

La citació que fa Prats sobre el patrimoni com a llegat és molt significativa per entendre que en l'actualitat, a les societats occidentals, encara s'utilitza aquesta definició de patrimoni com a conjunt de béns que s'hereten i es transmeten de generació en generació. Com raona Bustamante "durant dècades, el patrimoni cultural ha sigut concebut de dues formes: com el conjunt de béns tangibles heretats familiarment i com el conjunt de béns que una societat o comunitat va heretant de generació en generació" (2016:197).

Però que s'entén en l'antropologia per patrimoni? Seguint aquesta premissa podem arribar a la conclusió que la cultura és patrimoni, ja que és un conjunt de sabers acumulats que es transmeten de pares a fills i que es troben en un estat de permanent continuïtat. Sovint però s'ha caigut en la trampa de no diferenciar correctament la cultura com a patrimoni, idea que s'ha expressat anteriorment, del patrimoni cultural.

Des d'una dimensió antropològica, segons Prats *el patrimoni cultural és una invenció i una construcció social, ja que cap invenció rep autoritat fins que no es legitima com a construcció social, i cap construcció social es produeix espontàniament sense un discurs prèviament inventat pel poder* (1998:63). Això significa que la concepció de patrimoni cultural és una creació, la qual s'ha naturalitzat i legitimitat gràcies a la creació d'un discurs originat en el poder.

La diferència principal entre la cultura com a patrimoni, i el patrimoni cultural és, seguint l'explicació de García García, que aquest últim té una *realitat d'ús* (1998:9), ja que s'utilitza com "a element identitari, i com a factor de desenvolupament social, sobretot econòmic" (Van Geert i Roigé, 2016:9). Això significa que quan un element és identificat i declarat patrimoni és perquè rere aquesta activació del bé existeix una finalitat, una raó per la qual se li donarà

un ús. Però abans de ser activat hi ha un període anterior que s'anomena *valorització* (Prats, 2005:18), i és on s'avalua si l'element és patrimonialitzable o no, ja que no tot pot ser activat com a tal, sinó que existeixen un conjunt de creences que determinen si l'element en concret és vàlid per convertir-se en patrimoni cultural.

Aleshores que és el que fa que quelcom pugui ser patrimonialitzat o no? Prats ho anomena "pool virtual de referents simbòlics patrimonials, que són la naturalesa, la història i la inspiració creativa" (1997:27). Per tant, si l'element posseeix algun d'aquests criteris o més d'un, podrà ser activat com a bé, és a dir, que l'acte de patrimonialitzar també és un fet diferenciador, doncs corrobora la vigència d'un element com a patrimoni cultural, mentre que la nega a altres, escull que ho pot ser basant-se amb aquests referents. Però la qüestió del patrimoni es pot aprofundir per àmbits molt diversos, i que sovint s'entrellacen. En aquest sentit ens interessa tractar fonamentalment dues esferes correlacionals amb el refugi antiaeri de la placeta Macià.

Per una part, és rellevant parlar sobre la dimensió del *patrimoni local*, *compost per tots aquells objectes, llocs i manifestacions locals que, en cada cas, guarden una relació metonímica amb l'externalitat cultural* (Prats, 2005:21). S'entén que aquests són el conjunt de béns que mantenen un vincle identitari amb la població, com en el cas de l'objecte d'estudi, que existeix una relació temporal, espacial, lògica i alhora simbòlica per la qual el refugi antiaeri és representatiu per a la població d'adrianencs, o millor dit, per una part. És aleshores quan el patrimoni constitueix quelcom més enllà del que entenem com a herència, ja que no tot és entès com a tal, sinó que tracta sobre les coses que sí que són representatives d'un determinat col·lectiu. En altres paraules, no és en si el monument, el que representa a un grup de persones, sinó els símbols que representen en aquest monument les persones que se senten en el representades, perquè aquest grup determinat, en contra a favor d'altres col·lectius, es distingeixen o no, mitjançant uns criteris pels quals s'identifiquen amb el que el monument. Perquè aquest motiu l'altra esfera a tractar és la seva dimensió conflictiva.

El refugi és un patrimoni conflictiu, ja que posseeix una alta càrrega simbòlica, doncs es tracta d'un espai on es refugiaven víctimes d'una guerra civil. Meskell identifica un tipus de patrimoni que anomena "patrimoni negatiu, com a un lloc conflictiu que es converteix en el dipòsit de la memòria negativa en l'imaginari col·lectiu" (2002: 558). Aquestes activacions acostumen a causar rebuig social, pel que comporta identificar-los com a patrimoni cultural, ja que suposen un conflicte entre grups antagònics, els agents que volen recuperar-ho com a l'element, i els que volen eliminar-ho. Prats també ens parla dels *patrimonis incòmodes, referint-se a activacions patrimonials que existeixen i que no es poden extingir a causa de la seva legitimació simbòlica* (Prats, 1997:89). Altres autors també han identificat altres tipus de patrimoni que també comparteixen aquesta dimensió conflictiva, com els patrimonis "dissonants" (Tunbridge i Ashworth, 2009, en Van Geert i Roigé, 2016:21), *difícils* (Logan i Reeves, 2009, en Van Geert i Roigé, 2016:21) i "dolorosos" (Uzzel i Ballantyne, 1998, en Van Geert i Roigé, 2016:21). Tots tenen en comú que acostumen a ser vestigis de guerres, conflictes o altres esdeveniments tràgics, o bé elements difícils de gestionar per altres causes. Temes que socialment poden suscitar a la molèstia, sensibilitat d'un grup de persones, les quals no se sentin identificades amb aquests béns, en resum creen conflicte perquè no són activacions amb un acord social total perquè no tothom els veu com quelcom a patrimonialitzar.

Però que un element es trobi en aquestes condicions no significa que no pugui ser patrimonialitzat, ja que si manté algun dels referents anomenats anteriorment, poden existir altres factors que impulsin la seva patrimonialització. A més en el cas concret del refugi, que és un patrimoni bèl·lic, la seva patrimonialització s'ha fet en un context determinat en el qual les circumstàncies han comprès que aquest monument era susceptible a l'activació. Gracia Sánchez contempla que en casos de conflictes i guerres "el patrimoni adquireix aleshores una importància decisiva pel seu valor simbòlic, polític i econòmic" (2016:215). De fet, la raó principal per la qual es durà a terme la patrimonialització del refugi de la placeta Macià, serà justament aquesta. El discurs identitari, per la recuperació de l'element com a espai de memòria, produirà la legitimitat de la patrimonialització del bé. Com explica

Arrieta *l'especificitat dels béns culturals està en la seva capacitat per simbolitzar la identitat col·lectiva* (2010:307). Però perquè aquest sentiment existeixi, i persisteixi, s'ha de teixir un discurs identitari que juxtaposi totes les idees que es configuren sobre el bé. Juntament amb la identitat, la història o millor dit la recurrència al passat, sòl ser un testimoni significatiu per construir el discurs i autenticar així la patrimonialització. El discurs és necessari, perquè també ho és un cert consens social, de manera que un grup de persones, siguin el nombre que siguin, sentin que aquell bé els pertany i manifestin la necessitat de conservar-lo mitjançant la seva patrimonialització i divulgació. García Canclini explica, que el patrimoni cultural “expressa la solidaritat que uneix a qui compren un conjunt de béns i pràctiques que els identifica, però que sol ser també un lloc de complicitat social”(1999:17).

Parlar sobre patrimoni cultural, ens obliga sovint a fer un pas enrere i tractar qüestions que per a molts ja estan oblidades, que formen part del passat però que es recuperen en el present per un interès, un ús. El record d'esdeveniments històrics remots en l'actualitat, acostuma a ser un recurs adient emprat en les activacions. Kirshenblatt-Gimblett identifica que el patrimoni *és una producció cultural en el presentat que recorre el passat* (2001:44), un mitjà pel qual es recupera un llegat que comparteixen un conjunt de persones, construint així un entrellat identitari. Aquest fet, també ens el mostra Gracia Sánchez, però en situacions conflictives com el cas estudiat, ja que segons l'autora “és la necessitat de la gent de reconstruir el passat, de recuperar una identitat després de la destrucció que la guerra comporta, així, el patrimoni es converteix en el vincle que relaciona el present amb el passat” (2016:215).

3. Metodologia

El motiu pel qual vaig decidir el refugi com a objecte d'estudi fou perquè el mes d'octubre del 2017 vaig començar les pràctiques extracurriculars a l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs. En aquest període vaig realitzar diferents tasques entre les quals vaig tenir accés al catàleg de BCIL del 2002, on es trobava la fitxa descriptiva del refugi de la placeta Macià. En aquesta recerca,

les pràctiques no només han suposat una immersió en l'objecte d'estudi, sinó que també una manera d'establir contacte amb alguns informants, i posteriorment un bon *rapport*.

Però la realització d'aquesta recerca no hauria estat possible sense una metodologia adequada, per aquest motiu vaig optar per la recollecció de dades mitjançant l'observació participant i l'entrevista. El treball de camp el vaig iniciar el novembre del 2017, amb el contacte amb el guia del refugi. També vaig començar l'observació participant incorporant-me en diferents visites guiades del refugi-museu. He anat a un total de quatre visites, dues al mes de novembre i dues més al febrer. L'observació ha suposat en aquesta investigació una breu experiència empírica, mètode que he utilitzat per recollir el discurs que feia el guia, a més d'altres vuits sobre l'estat actual del museu, ja que tot i que comptava amb ell com a informant principal, finalment no l'he pogut entrevistar. També vaig visitar els refugis antiaeris de Calella i Girona, que també formen part de la Xarxa d'Espai de Memòria del Memorial Democràtic¹. Visitar aquests espais em va permetre contemplar que tots posseeixen una escenografia en comú amb el de la placeta Macià.

Per últim, la tècnica de recollecció de dades més emprada i la que ha constituït el gruix d'aquesta recerca ha sigut l'entrevista. El motiu pel qual vaig decidir emprar aquest mètode fou perquè podia recollir més dades sobre les reflexions, discurs i interpretacions que expressaven els informants en relació al refugi i la seva activació. Les entrevistes vaig començar-les el febrer del 2018 fins al mes d'abril. He fet en total cinc, en les que he pogut entrevistar a vuit persones, ja que tres es van fer en parella. En un cas vaig prendre la dedició de no gravar-la, obtenint però la informació desitjada. Totes el demès han sigut gravades, transcrites i analitzades. Per tant, el període de recollecció de dades ha durat des del mes de novembre del 2017 fins al mes d'abril del 2018.

---

¹ Per a més informació consultar l'enllaç següent: URL: <<<http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/espais-de-memoria/xarxa-espais-memoria/>>>.

4. Context històric

L'any 1936 s'inicia la guerra civil espanyola, anomenada "guerra total aèria", ja que per primer cop, a més de tenir com a objectiu infraestructures i fàbriques, es té com a finalitat atacar a la població civil. La Generalitat de Catalunya crearà l'any 1937 la Junta de Defensa Passiva, entitat que organitzarà diferents comitès provincials i locals per garantir la protecció de la població, com per exemple amb la construcció dels refugis antiaeris.

En aquest mateix any s'inicien els primers bombardejos a Sant Adrià de Besòs per part de l'*Aviazione Legionaria*² italiana, aliada de les tropes franquistes. Aquest fet impulsa la creació de diferents refugis al municipi com els de la plaça de l'Església, l'escola i seu de refugiats del Polydor, el mercat municipal, els carrers de Lleida, de Barcelona i de les Corts, i el de la placeta Macià³, l'objecte d'estudi d'aquesta investigació. A més dels refugis documentats, s'han de sumar petits refugis, normalment privats, construïts per famílies benestants que disposaven dels recursos necessaris per tenir-ne un propi dins la seva parcel·la, i altres refugis no registrats a causa del context.

La construcció dels refugis es feia càrrec municipal, seguint el projecte de planificació de la Defensa Passiva i posteriorment amb la supervisió d'aquesta organització. A Sant Adrià de Besòs fou Joan Maymó qui desenvolupa aquesta tasca, un conegut arquitecte municipal que també va elaborar el Pla Maymó. El refugi de la placeta Macià, com en la majoria dels casos, van construir-se amb la col·laboració dels veïns adrianencs, ja que a causa de les necessitats de protegir-se pels continus bombardejos, quan els operaris de l'ajuntament acabaven el seu torn laboral, els ciutadans en sortí de treballar, continuaven la construcció per facilitar l'acabament del refugi.

L'agost del 1938 fou un dels períodes en què els bombardejos van ser més constants, i quan finalment el refugi de la placeta Macià fou enllestit gairebé en la seva totalitat. L'estiu del 1939 les tropes franquistes entren a Catalunya i derroten al front republicà. Franco guanya la guerra, i en acabar-la decideix

---

²Informació extreta del Dossier de Premsa <<Catalunya Bombardejada. 76è Aniversari dels bombardejos a la població civil i a les infraestructures catalanes>>, del Memorial Democràtic (2012), citat a la bibliografia.

³Dades cercades al següent enllaç: URL: <<<http://refugi.sant-adria.net/>>>

esborrar tots els indicis del conflicte, destruint i tapant la majoria de refugis. Vestigis però, que posteriorment a la transició espanyola, es recuperaran com a símbols identitaris i espais de memòria, com és el cas del refugi de la placeta Macià.

A més a Catalunya es crearà l'any 2007 el Memorial Democràtic, institució de la Generalitat que es dedicarà plenament a aquesta tasca, mitjançant la recerca, proposta i el finançament econòmic de projectes per a la recuperació de la memòria històrica en els períodes de la República, guerra civil espanyola i la postguerra.

5. Anàlisi de l'activació patrimonial

5.1. Valoració i activació del bé

L'any 1999 fou un momentet crític per Sant Adrià de Besòs, ja que es preveia l'enderrocament de dos elements emblemàtics del municipi, Can Rigalt una antiga masia catalana edificada al segle XVII, i Can Serra un edifici senyorial del segle XIX. Però finalment això no va succeir, perquè el col·lectiu *Dones del Futur* va impedir la desaparició dels dos edificis. Aquesta entitat de dones adrianenques, ha impulsat diverses tasques per la recuperació i difusió de la història i la cultura adrianenca. Una d'aquestes labors ha sigut la salvaguarda del patrimoni local, ja que el col·lectiu entén que la pèrdua d'aquests béns és una mancança de la identitat col·lectiva, un perjudici als referents que tenen en comú tots els adrianencs. Durant la successió d'aquests fets, *Dones del Futur* va proposar a l'ajuntament no només parar l'enderrocament dels edificis sinó també la seva catalogació com a cases singulars mitjançant la creació d'un Catàleg Arquitectònic Municipal⁴. Justament amb l'elaboració del catàleg es podria ampliar la labor de recuperació d'altres béns, que en casos anteriors també havien suscitat interès per aquest col·lectiu. Aquesta iniciativa es va plantejar en el ple de l'ajuntament de Sant Adrià el 18 de març del 1999, amb

---

⁴ Carta de Dones del Futur dirigida a l'Ajuntament de Sant Adrià per la protecció de Can Serra i Can Rigalt, i la creació del Catàleg Arquitectònic Municipal. Informació obtinguda i consultada a l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs. Veure annex de fotografies.

unes 558 signatures a favor, i va ser finalment aprovant per unanimitat. Però no fou fins al 2001 quan s'inicià el projecte de catalogació. Aquest va estar encapçalat per Jaume Vallès, que en aquest període era regidor d'una conselleria de cultura, i també és el marit de Consol Aroca, secretaria temporal de *Dones del Futur* en aquell moment. No és casual que aquests dos actors tinguin una relació en comú, ja que és un factor a favor pel qual es podrà produir l'elaboració del catàleg, ja que possiblement en altres circumstàncies no s'hagués formalitzat la proposta. A més també ens trobem en un moment en el qual les poblacions veïnes ja havien creat un catàleg de béns culturals, mentre que Sant Adrià encara no havia pres iniciativa. En Jaume encarrega a la Judit Bellostes, arquitecte, i a la Núria Arnau, documentalista, l'elaboració del catàleg amb uns dotze elements patrimonials. En l'entrevista que vaig mantenir amb elles dues m'exposen:

S'inicia el catàleg el 2001, en aquest concurs, en el qual es decideixen dotze coses a estudiar per a possible catalogació. I per part nostre es planteja que una d'aquestes coses ha de fer el refugi. L'ajuntament no tenia ni idea de la seva existència, però finalment en Jaume decideix incloure'l. (Núria, 19/02/17)

Durant la conversa que vaig tenir amb la Consol i en Jaume, també es comenta que van ser elles que van decidir incorporar el monument, ja que inicialment en Jaume no l'havia vist com a possible element a classificar. Òbviament ambdues van mostrar una sèrie de motius pels quals aquesta idea va ser finalment materialitzada amb l'aprovació d'en Jaume, ja que era justament qui tenia l'última paraula per autoritzar la incorporació del bé en el document. Que el refugi inicialment no sigui conceptualitzat com a bé per en Jaume indica precisament la dimensió conflictiva que esdevé activar un espai així, ambigu alhora entre referent local i ideològic. Estem parlant aleshores d'una patrimonialització que es decideix localment, en paraules de Prats és una activació en "criteris <<micro>>, doncs es correspon fonamentalment amb iniciatives locals, o comarcals com a molt, promogudes per l'ajuntament, o mancomunitats de municipis (o <<consells comarcals>> a Catalunya), o per agents locals amb el consentiment dels primers" (1997:74). Es tracta d'una actuació que s'origina per la iniciativa d'un projecte de l'ajuntament, on

s'encarrega aquesta tasca a dues persones que posseeixen uns coneixements determinats sobre el patrimoni. En aquest punt rau explicar alguns factors a tenir en compte en aquest procés. En primer lloc, la posició que tenen aquestes persones, ja que treballen per l'ajuntament, estan situades en una posició jeràrquica, doncs són especialistes en aquest àmbit, o bé tenen coneixements en història, art i arquitectura, entre altres. Aleshores segons aquesta anàlisi podem dir que la patrimonialització del refugi antiaeri, i corresponen a una activació de <<dalt-baix>>:

Doncs és un tipus de patrimoni que compta amb una ferma legitimació científica, tècnica, històrica i institucional, difícilment qüestionable. En aquest tipus, el que és un procés sociocultural, la legitimació, passa a ser un estat formal, el bé cultural. Aquest, el bé cultural, és el que és, perquè així ho és. És a dir, quelcom sagrat o quelcom natural, o ambdós alhora, perquè és aliè a qüestions profanes i humanes, és a dir, discutibles, variables o complexes (Arrieta, 2009:11).

En segon lloc, tot i tenir els coneixements necessaris per dur a terme la patrimonialització, tant la Núria com la Judit necessitaven el vistiplau d'un superior, en Jaume. Doncs com bé exposen Van Geert i Roigé, *la patrimonialització constituiria un tipus de consens al qual arriben un grup d'actors per seleccionar, activar i legitimar determinats béns i manifestacions culturals per damunt d'altres, a partir d'uns interessos i punts de vista diferents* (2016:12).

El catàleg es publica l'any 2002, i en la fitxa descriptiva del bé podem observar com es plasma precisament aquest interès, doncs <<es recomana la qualificació urbanística del refugi com a equipament de nova creació cultural⁵>>, és a dir, una rehabilitació de l'espai pel qual després se'l convertirà en un museu de memòria història. Com m'exposen la Judit i la Núria:

En tot aquest temps nosaltres insistíem, un cop vam visitar el refugi, que es podia recuperar i ho anàvem planejant de veu. La Judit a més va visitar altres refugis, vam anar a un de Barcelona... (Núria, 19/02/17)

---

⁵ Informació extreta de la fitxa descriptiva del refugi antiaeri de la placeta Macià en el Catàleg de Béns Cultural d'Interès Local (2002) de Sant Adrià de Besòs. Veure annex fotografies.

Es fa una recerca per tenir com a exemple altres actuacions en espais molts semblants, perquè estem parlant d'un patrimoni difícil de gestionar, un patrimoni conflictiu. A més es pren models en llocs com Barcelona una ciutat que sempre és innovadora en tots els sentits, ja que constantment està en un procés de creació i renovació urbana. La preocupació per la dimensió conflictiva és una qüestió que també s'aborda.

Llavors l'altre dubte que teníem políticament era, perquè això també és important dir-ho, que hi havia por (...) És a dir, hi havia la por de recuperar-lo i de que hagués com un rebuig per part de la gent i que provoqués. Es considerava una cosa incòmode recuperar-lo. (Judith, 19/02/17)

Aquest fet tampoc esdevé casual, perquè estem parlant d'un vestigi de la guerra civil espanyola, un lloc que demostra que els fets van succeir realment, un lloc ple de simbolismes per agents molt diversos. Juntament amb altres raons que possibilitaran la patrimonialització del refugi, l'espai-temps també és factor molt important, ja que quan parlem de patrimonis conflictius, s'ha d'expressar que l'activació d'aquests elements es fan uns períodes de la història en concret, en els quals es dona per descomptat que el record negatiu que guarden s'ha superat, o bé no ha estat així i l'activació pot ser un mecanisme que encamini a aquest progrés. Per exemple, l'activació d'un refugi antiaeri no s'hauria pogut fer durant la transició espanyola perquè en aquest període encara existien moltes ferides obertes que impossibilitaven la patrimonialització del bé, ja que no s'havien sobrepassat els records tràgics de la guerra civil i la dictadura franquista. En aquest cas l'activació del refugi com a bé constituirà una "patrimonialització de la memòria" (Bustamante, 2016:197), una manifestació de protegir el bé per dignificar les víctimes i els esdeveniments succeïts durant el conflicte. L'any 2003 finalment el refugi és declarat com a Bé Cultural d'Interès Local.

5.2. El refugi com a museu de memòria històrica

La memòria és un element constitutiu important per la formació de la identitat, a diferència de les relacions històriques professionals, és personal i, per tant, la memòria col·lectiva té un poder emocional particular. Aquest sentit de la memòria es converteix en quelcom particularment poderós, ja que "s'arrela" en el formigó, que ha de treballar per donar-li aquest sentit a la memòria més poder emocional davant la tangibilitat de la seva representació (Smith, 2006:60).

La recuperació de la memòria històrica ha constituït un assumpte clau en la restauració del refugi, i també en les dues museïtzacions. Els tràmits per rehabilitar el bé comencen el 2004, avaluant l'estat de l'edifici subterrani, i plantejant una possible millora de l'estat de conservació. El projecte de conservació és aprovat i s'anomena a la Judit Bellostes, que també havia fet el catàleg. En l'entrevista, la Judit va explicar-me detalladament que ella tenia clar que l'essencial no era l'espai sinó el que representava per a ella:

Llavors per a mi era súper interessant l'edifici en si mateix (...) té una qualitat arquitectònica per a mi molt especial, que és simbòlica i material, real, en el sentit que tots col·laborant van arribar a una i van construir aquest espai. Per això l'idea era deixar-lo ho més tal qual com estava (...) perquè tot havia de ser súper senzill. (Judit, 19/02/17)

En efecte, la conservació i museïtzació que va fer la Judit deixava l'espai totalment net, buit de qualsevol altre artefacte que trenques amb aquesta essència del refugi, només una tènue llum que enlluernava les galeries. Com senyala Kirshenblatt-Gimblett, *el desig clar de fer que els llocs semblin reals i vívids indica que aquests llocs no aconsegueixen fer-ho per si sols. La seva incapacitat per narrar la seva pròpia història autoritza el mateix projecte d'interpretació* (2001:57). No es tenia el propòsit de decorar el refugi, perquè es compren com un espai que en si ja és el mateix museu. De fet durant la conversa, la Núria em confirma aquesta creença, doncs entén que l'actuació que es fa no ha de malmetre l'espai. Existeix una càrrega emocional, que les empeny a patrimonialitzar el refugi, perquè per a les dues és un element identitari que s'ha de salvaguardar, mantenir com era abans en el passat, com

si el pas del temps no hagués afectat l'edifici. No és important el seu interior sinó el que simbolitza la construcció per a la localitat, un espai que en si mateix ja és referent, pel seu pes "polític-identitari" (Prats, 1997:66), perquè el refugi és pensant sobre uns referents simbòlics que han sigut transmesos pels seus familiars, que són el compromís, la comunitat, la col·laboració, etc. Referents que són el cim del discurs identitari i la plasmació del que es vol fer de l'espai. *Les activacions patrimonials són un element més en la construcció ideològica de la comunitat, per aquest motiu de vegades és més important per aquesta autoimatge el fet de tenir o no una determinada activació, que no el seu contingut* (Prats, 2006:75). No és important com es transforma l'espai en un museu, sinó que és activat com a bé local i que a més és convertit en un museu, és a dir, que el refugi després d'estar descuidat durant molt de temps es torna quelcom visible. És segons Meskell una *estratègia per recordar* (2002:561), ja que s'assimila que la patrimonialització serà una manera de donar veu a l'element, i en conseqüència, una forma de reviu els records que han sigut narrats pels seus familiars. El dia 11 de setembre del 2006 l'espai ja està completament rehabilitat i s'inaugura. Tot i tenir dubtes al principi, segon les dues, l'apertura del refugi és un èxit. Alhora ambdues fan molta difusió del bé, i així és com s'aconsegueix contactar amb el Memorial Democràtic. S'arriba a un acord en el qual mitjançant una subvenció econòmica el refugi serà novament museïtzat en un projecte de dinamització, i a més serà incorporat en la Xarxa d'Espais de Memòria⁶.

Per conèixer millor l'actuació, es va contactar amb dos treballadors del Memorial, l'Oriol Dueñas i en Gerard Corbella, i a més també amb la Mireia Planas, la subdirectora general de Memòria, Pau i Drets Humans, ja que manté un vincle i col·labora amb la institució. Tant l'Oriol com en Gerard expliquen que acostuma a ser l'ajuntament o algun agent municipal que contacta amb el Memorial:

---

⁶ Per a més informació consultar ORDRE IRP/91/2010, de 18 de febrer, per la qual es crea la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya. URL: <<[<http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&documentId=540321&language=ca_ES&textWords=IRP%2F91%2F2010&mode=single>>](http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&documentId=540321&language=ca_ES&textWords=IRP%2F91%2F2010&mode=single)>>

El Memorial buscava ajudar econòmicament als ajuntaments per difondre, conservar aquest patrimoni. Diners que es podien fer servir per la senyalització (...) A més entraven en aquesta Xarxa i se'ls permetia cada any anar demanant ajudes per anar millorant o ampliant el servei que oferissin. (Oriol, 19/02/17)

El primer que s'ha de fer és un acord de ple on l'ajuntament s'adreça al Memorial Democràtic dient: "Hem detectat o considerem que hi ha aquest espai patrimonial relacionat amb la memòria en el nostre municipi i el que volem és posar-ho en valor", de quina manera, doncs fent un procés de patrimonialització d'aquest espai (Gerard, 5/04/18)

Per aprofundir aquestes qüestions es va contactar amb en Fermín Rodríguez, el cap de servei d'educació i cultura de l'ajuntament. També va comentar que fou l'ajuntament el que es fica en contacte amb el Memorial per demanar la subvenció econòmica:

En el momento que disponíamos de este espacio histórico, en todo momento, tanto en el proceso de la obra como en tal, los ayuntamientos como el nuestro tienen inmediatamente de contar con recursos de otras administraciones superiores. Entonces inmediatamente contactamos con la Diputació, con la Generalitat concretamente con el Memorial Democràtic. (Fermín, 20/02/17)

La segona museïtzació, es realitzarà per un tècnic especialitzat en àmbits d'història i història de l'art, mitjançant una prestació de serveis. Serà encarregat a la persona que en l'actualitat fa de guia al refugi. Aquesta nova proposta, tot i no tenir un pressupost tan elevat com el de la rehabilitació, té unes aspiracions més grandiloqüents, ja que es proposa un projecte en el qual el refugi tingui més impacte social en el municipi. És a dir, es torna a fer una nova museïtzació, que converteix el refugi en l'eix vertebral d'altres propostes més modestes. Aquesta iniciativa és sovint formulada pel Memorial, com per exemple amb la integració de l'espai dins de la Xarxa, ja que la institució planteja aquests aspectes donat que s'intenta atraure a un nombre major de públic mitjançant una imatge unitària i uniforme, a més de "la protecció i recuperació de llocs utilitzats en la dictadura, que actualment constitueixen el

patrimoni de les comunitats de memòria” (Bustamante, 2016:195), concretament del patrimoni incòmode a Catalunya. Aquesta idea de cohesió entre els espais també l'expressa en Fermin:

El refugio es un espacio que en Sant Adrián debe pertenecer o debe estar en unión con una Xarxa con otros refugios, que en Barcelona los hay, quizás más atractivos, más grandes, etc. (Fermín, 20/02/17)

A més, encara que el projecte museístic es faci a càrrec municipal sí que se segueix un logotip i altres expressions pròpies del Memorial, que mostren l'homogeneïtat dels espais. En relació a la proposta museística que es fa en col·laboració amb la institució, crec rellevant analitzar-la per sobre per desenvolupar alguns matisos. En primer lloc, s'incorpora elements decoratius i informatius en l'interior de l'espai que abans no hi eren. Es té en compte que l'espai és reduït però se li vol donar al visitant l'experiència de mostrar que era està allà protegint-se dels bombardejos.

Se propone hacer una musealización que tampoco altere el espacio (interior) porque también es muy limitado, son dos naves muy concretas (...) Los elementos visuales recuerdan un poco al posible ruido del bombardeo, y como se producía ese aviso civil para que la gente tuviera esa sensación. (Fermín, 20/02/17)

Aquesta idea també la vaig observar en la visita del refugi antiaeri de Calella i de Girona, ja que els dos tenien un audiovisual que emetia imatges, o els sons que escoltaven les persones dins del refugi. Existeix la necessitat d'escenificar els fets, de fer sentir als visitants quina era l'experiència d'estar allí tancats, és una re-creació dels fets. Per a García Canclini *les representacions culturals, des dels relats populars fins als museus, mai presenten <<els fets>>, ni quotidians ni transcendentals: són sempre representacions, teatre, simulacre* (1999:32). L'elecció d'uns determinats símbols o elements que configuren l'espai diu molt del que es vol mostrar a l'espectador. En segon lloc, es proposa la senyalització de l'espai en tot el municipi, perquè la població identifiqui on es troba el bé i se'l vincula amb altres elements de la Xarxa del Memorial com el monument del Camp de la Bota. També s'adreça el refugi al casal de cultura, on després de la visita s'emet un vídeo narrat per testimonis

de la guerra. A més, des de fa uns anys l'espai s'ha convertit en antena del Museu d'història de la immigració de Catalunya (MhiC), desenvolupant activitats en comú. Com s'observa, el pla vol tenir una incidència més forta en la població. Si reprenem algunes idees de la primera museïtzació, podem veure com assenyala Arrieta que "ens trobem davant de dos projectes que representen dos models per definir el patrimoni cultural i actuar sobre ell. El model il·lustrat (Ballart, 2002:117; Fernández de Paz, 2006:3, en Arrieta, 2010:316), enfront de l'altre en el qual la dimensió econòmica dels béns culturals és primordial" (2010:316).

8.3. Construint el discurs

La patrimonialització del refugi es produeix gràcies a un discurs identitari que justifica que l'element s'ha de recuperar i conservar. En les activacions patrimonials la identitat juga un paper molt important, ja que atorga legitimitat al procés. Mitjançant el discurs es construeix la idea de salvaguardar el bé perquè constitueix un emblema identitari. Quan el refugi és valorat com a bé per la Núria i la Judit, l'element és la identitat. Per una part la pertinença de l'espai a Sant Adrià, i per altra banda, el refugi com a un llegat de la guerra civil en el context català. En aquest sentit per ambdues el refugi antiaeri és un entrellat de significats, per un costat és representatiu com a patrimoni local, i per l'altre, com a element a causa d'un sentiment polític o ideològic. Per tant, *el patrimoni es pot entendre com una eina política i cultural important per definir i legitimar la identitat, les experiències i la posició social i cultural d'una sèrie de grups subnacionals, així com el discurs autosuficient* (Smith, 2006:52). Concretament estem parlant que és usat per a representar un col·lectiu el de víctimes, republicanes o no, que van viure el conflicte de primera mà, d'aquí rau la iniciativa de crear el museu de memòria històrica, que segons el Memorial és però memòria democràtica. Com es tracta la memòria en el Memorial, també és un fet rellevant a analitzar, ja que demostra quin és el discurs de la institució. Quan vaig parlar amb la Mireia Planes, subdirectora general de Memòria, Pau i Drets Humans, m'explica com

utilització de polítiques de memòria és una eina per la qual es dignifica a les víctimes i familiars:

L'eina principal de desenvolupament de les polítiques de memòria, en el sentit sobretot de recerca i difusió (...) Per tant es de justícia, és un dret de les persones de saber on és el seu familiar, em de fer tot el possible per trobar-ho. (Mireia, 5/04/18)

S'entén que és una necessitat perquè és quelcom democràtic, d'aquí prové d'utilització del concepte <<memòria democràtica>>, en relació a recuperar la memòria com un afer que es fa en una societat democràtica. Aquest discurs també és monopolitzat pel guia del refugi, en les visites s'observa l'apropiació d'aquestes idees per venerar la sacralització del refugi. En les visites guiades es mostra la importància que té l'espai com a punt de no retorn per no oblidar. El museu és presentat com a una eina pedagògica de la memòria històrica, per la qual s'interpreten els esdeveniments succeïts, i es reivindica com a obligació la recuperació de la memòria per commemorar a les víctimes. Però el tractament del patrimoni cultural en períodes conflictius, com a marca identitària, no és nou a Catalunya, ja que com pronostica Gracia Sánchez "la utilització política del patrimoni cultural català durant la Guerra civil espanyola, és induïda i relacionada amb el tema de la identitat cultural" (2016:216). De fet, la creació i la tasca del Memorial Democràtic també correspon a aquests valors, de la mateixa forma que ho fa la Xarxa d'Espais de Memòria. Però la identitat és real o només una sensació d'unitat d'un grup humà. Per a Prats *la identitat, sigui del tipus que sigui també és en ella mateixa una construcció social i un fet dinàmic, té una fixació i una duració en el temps, una versió d'altres versions amb les quals coexisteix, és ideològica, en el sentit que expressa uns valors previs, normalment corresponents a uns determinats interessos* (1998:67). Això significa que la identitat es regeix pel context, i que segons siguin les finalitats per les quals s'empri, es definirà d'una forma o d'una altra. En el cas del refugi antiaeri, la identitat consagra l'eix dominant del discurs en ambdós processos, raó per la qual no significa que posteriorment el refugi es valori en paràmetres diferents dels inicials.

5.4. Usos de l'espai: Projecte RefugiArt

Sant Adrià és un municipi que no compta amb molts centres culturals si tenim en compte el seu gruix de població. Un dels objectius després de la rehabilitació del refugi era convertir-lo en un equipament cultural, i així va ser. Posteriorment això, des de l'ajuntament se li han donat diferents usos.

Sant Adrià es una ciudad de un patrimonio reciente que lo tenemos que ir construyendo y recuperando, y en esa línea lo que ofrece el propio museo, lo estamos vinculando con el refugio y ahora funcionando como antena pues tenemos esa vinculación de manera que incluso hay colectivos que visitan primero el refugio y después van al museo, o al revés, es como un pack completo. (Fermín, 20/2/17)

El que s'exposa no és només la vinculació del refugi amb el MhiC, que des de fa uns anys es proposen activitats conjuntes, sinó també la connexió històrica entre l'espai i el monument del Camp de la Bota, ja que ambdós formen part de la Xarxa del Memorial i estan identificats dins del mapa patrimonial. A més d'això també es crea un projecte anomenat RefugiArt⁷, que arriba ser més o menys una plataforma gestionada per la regidoria de cultura i el guia, en què el primer divendres de cada mes el refugi es converteix en escenari de diferents representacions artístiques.

Entonces vimos que era un espacio que nos podía permitir alguna cuestión escénica y artística de pequeño formato (...) y entonces creamos este programa que llamamos RefugiArt, que es un espacio primero tanto escénico como expositivo (...) Que admita pues eso, un formato de una cierta intimidad, de lo que se llama también teatro de proximidad (...) Ocasionalmente se hace alguna más, si se tiene una oferta artística que pasa por aquí que no la podrás programar en otro día, pues se hace un extraordinaria, ¿no? Pero de forma rutinaria es un viernes al mes, y ocasionalmente, en temporada alta, hacemos dos viernes. (Fermín, 20/02/17)

Analitzant el que se'ns planteja podem arribar a diferents qüestions a tractar. En primer lloc, trobem que quan és museïtzar el refugi es torna un lloc força concorregut que segurament rebia més visites que en l'actualitat. Amb el pas del temps deixa de ser una novetat, transformant-se així amb un museu freqüentat majoritàriament per dos sectors: les escoles i la gent gran. Això es pot deure, com ja apuntava en Fermín, a què Sant Adrià és una *localitat sense*

---

⁷ Per a més informació visitar el següent enllaç: URL: << <https://refugiart.wordpress.com/> >>

patrimoni, una localitat amb referents patrimonials d'escàs interès més enllà de la comunitat (Prats, 2005:22). En segon lloc, que en l'actualitat sigui un espai concorregut per un públic determinat pot ser motiu de què l'entrada de l'espai sigui gratuïta. La qual cosa però no significa que, dins d'aquest públic determinat, hi hagi cabuda per a tothom. Doncs recordem com exposa García Canclini exposa:

No cal que museus estiguin oberts a tots, que siguin gratuïts i promoguin en totes les capes la seva acció difusora a mesura que descendim en l'escala econòmica i educacional, disminueix la capacitat d'apropiar-se del capital cultural transmès per aquestes institucions (1999:17).

Per tant és un espai que rep un tipus determinat de visitants, dels quals majoritàriament pertanyen a un sector social que té cabuda en un espai com aquest, perquè tenen accés a ell. A més, independentment de si les visites venen amb cita prèvia o no, les persones que hi van ja saben que trobaran en l'interior del museu perquè és un refugi antiaeri, no es pot obviar quin serà el discurs i la informació que s'explicarà en un espai com aquest, per tant quan es decideix anar és perquè es manté un vincle amb aquest patrimoni.

En tercer lloc, aquest conjunt de fets podrien haver desencadenat que des de l'ajuntament es decidís donar un nou ús a l'espai, ja que mitjançant l'oferta cultural de RefugiArt, es podria atraure un tipus de sector que abans, potser, no s'interessava pel refugi, o bé un sector que ha perdut interès per l'espai i aquest projecte és una manera de captar un turisme més variat. En aquest sentit el nou visitant té l'oportunitat a l'hora d'estar en un refugi antiaeri museïtzat i de presenciar una representació artística, per un preu simbòlic. A més que es tracti d'un lloc petit amb un espai reduït de persones, quelcom íntim i exclusiu, és una idea força romàntica, que té també una determinada atracció per un públic amb uns gustos més peculiars, que no correspondran al públic central: escolars i persones de la tercera edat.

6. Conclusió

En l'actualitat el paper que juga el refugi és molt més ampli del que s'havia plantejat en un principi quan es va valorar la construcció. El tractament d'aquest espai com a objecte d'estudi ha servit per reflexionar en relació als patrimonis incòmodes, les dificultats que es plantegen en una activació d'aquest tipus, i alhora el pes simbòlic que suposen en una localitat. La patrimonialització del refugi antiaeri s'ha formulat seguint l'element identitari, pel qual s'ha teixit un discurs que ha legitimat la patrimonialització-museïtzació de l'espai. No es tracta només de situar aquesta activació en el context en el qual s'ha produït, sinó també identificar els factors que han propiciat aquest procés. El discurs ja existia perquè hi havia una part de la població que contemplava aquests elements. La posada en escena de l'enderrocament de les dues cases, dóna peu a què s'inicia la valoració d'aquest conjunt de béns locals, i la creació del catàleg. La posició de poder i coneixements dels actors que decideixen incorporar el refugi, i la relació que mantenen amb la comunitat local també expliquen el procés, és una patrimonialització que esdevé causal perquè segueix un recorregut en el qual es compleixen els propòsits inicials, ja que sempre es té present identitat local. A més l'espai-temps té una incidència essencial perquè en una activació incòmode com la del refugi només es pot produir en un moment en el qual s'entengui que aquest espai és patrimonialitzable. El tractament d'aquests monuments o llocs constitueixen pel col·lectiu que demanda la seva recuperació com a forma per dignificar, commemorar i recuperar la memòria històrica o democràtica. Aquest serà l'ús que se li donarà al refugi antiaeri, mitjançant la museïtzació de l'espai l'element es convertirà en una eina pedagògica de memòria històrica. Però malgrat la museïtzació, finalment s'oferiran altres usos de l'espai perquè aquest es mantingui viu i pugui abastir una difusió més ampla, inclinant-se a l'extraradi per captar un nou públic mitjançant el projecte cultural RefugiArt.

7. Bibliografia

- ARRIETA URTIZBEREA, I. (2009) “Comunidades, científicos y especialistas en los proyectos patrimoniales y museísticos: de «arriba-abajo», de «abajo-arriba»”. Dins ARRIETA, I. (ed.) *Activaciones patrimoniales e iniciativas museísticas: ¿por quién? y ¿para qué?* Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, pàg. 11-20.
- ARRIETA URTIZBEREA, I. (2010). “El campo patrimonial y museístico: un espacio cultural conflictivo”. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, Vol. LXV, núm 2, pàg. 303-336.
- BUSTAMANTE DANILO, J. (2016). “Caminos de la memoria. Patrimonio y derechos humanos en as trames de reparación y reivindicación”. Dins VAN GEERT, F., ROIGÉ, X., CONGET, L. (coords.) *Usos políticos del patrimonio cultural*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pàg. 190-213.
- GARCÍA CANCLINI, N. (1999). “Los usos sociales del patrimonio cultural”. Dins AGUILAR CRIADOR, E. *Patrimonio Etnológico. Nuevas perspectivas de estudio*. Consejería de Cultural. Junta de Andalucía, pàg. 16-33.
- GARCÍA GARCÍA, J. L. (1998). “De la cultura como patrimonio al patrimonio cultural”. *Política y sociedad*, 27, pàg. 9-20.
- GARCÍA SÁNCHEZ, M. (2016). “Los usos políticos del patrimonio en periodos de conflicto. La utilización del patrimonio cultural catalán durante la Guerra Civil española. Dins VAN GEERT, F., ROIGÉ, X., CONGET, L. (coords.) *Usos políticos del patrimonio cultural*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pàg. 215-237.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. (2001). “La cultura de les destinacions: teoritzar el patrimoni”. *Revista d’etnologia de Catalunya*, 19, pàg. 44-61.
- MEMORIAL DEMOCRÀTIC. (2012). *Catalunya bombardejada. 75è aniversari dels bombardeigs a la població civil i a les infraestructures*

catalanes. Dossier de Premsa [En línia] URL: http://memoria.gencat.cat/web/.content/00_exposicions/MD/exposicions_virtuals/catalunya_bombardejada/dossier_premsa_web.pdf [Consulta 06/02/18]

MESKELL, L. (2002). "Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology". *Anthropological Quarterly*, 75(3): 557-574.

PRATS, L. (1998). "El concepto de patrimonio cultural". *Política y sociedad*, 27, pàg. 63-76.

PRATS, L. (1997). *Antropología y patrimonio*. Barcelona: Ariel.

PRATS, L. (2006). "La mercantilización del patrimonio: entre la economía turística y las representaciones identitarias". *PH Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 58, pàg. 72-80.

PRATS, L. (2005). "Concepto y gestión del patrimonio local". *Cuadernos de Antropología Social*, 21, pàg. 17-35.

SMITH, L. (2006). *Uses of heritage*. London and New York: Routledge.

VAN GEERT, F., ROIGÉ, X. (2016). "De los usos políticos del patrimonio". Dins VAN GEERT, F., ROIGÉ, X., CONGET, L. (coords.) *Usos políticos del patrimonio cultural*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pàg. 9-25.

8. Anexos

8.1. Carta de Dones del Futur dirigida a l'Ajuntament de Sant Adrià per la protecció de Can Serra i Can Rigalt, i la creació del Catàleg Arquitectònic Municipal

Sant Adrià, 1 de Març del 1999

Dones del Futur, presenta les signatures d'entitats i personals, com un acte de petició del poble vers l'Ajuntament, per que sigui protegit l'escàs patrimoni que encara queda a Sant Adrià, com són Can Rigalt i Can Serra.

A la vegada demanem que es crei el Catàleg Arquitectònic Municipal que inclogui aquestes dues cases.

Cal remarcar, l'entusiasme i la bona acollida que s'ha detectat al convidar a signar als adrianencs. Tot-hom ha donat el seu vist i plau, davant el fet de protegir el patrimoni arquitectònic del nostre poble.

Atentament

Dones del Futur

La Presidenta

Isabel Andújar Amador

8.2. Fitxa de protecció del refugi antiaeri, dins del Catàleg de Béns d'Interès Local de Sant Adrià de Besòs, de l'any 2002.

FITXA DE PROTECCIÓ

CATÀLEG DE BENS CULTURALS D'INTERÈS LOCAL DEL MUNICIPI DE SANT ADRIÀ DE BESÒS

Denominació	REFUGI ANTIAERI DE LA GUERRA CIVIL	Fc 006
Localització	Plaça de Francesc Macià	
Propietari Actual	AJUNTAMENT DE SANT ADRIÀ DE BESÒS	13 de 13

TIPUS DE BE	BE CULTURAL D'INTERÈS LOCAL
CATEGORIA DE PROTECCIÓ	BE IMMOBLE D'INTERÈS HISTÒRIC, ARQUITECTÒNIC I TECNOLÒGIC.

PROTECCIÓ EXISTENT:

ÀMBITS DE PROTECCIÓ	ESTAT DE CONSERVACIÓ i IDONEÏTAT
<p>TIPUS DE PROTECCIÓ: TOTAL</p> <p>La descripció dels àmbits protegits es detalla a la fitxa d'informació i la d'identificació fotogràfica.</p>	REGULAR I NO ADEQUAT
INTERVENCIÓ PERMESES	CARÀCTER DE LA INTERVENCIÓ
<p>S'ADMETEN LES ACTUACIONS DE RESTAURACIÓ I REHABILITACIÓ.</p> <p>S'entén que les intervencions de conservació i consolidació, sempre seran possibles, donat que aquestes són d'obligat compliment per tots els bens immobles, tal i com estableix la Llei d'Urbanisme vigent. En els àmbits protegits, per dur a terme aquestes actuacions s'haurà de complir la condició de conservar les característiques originals dels elements objecte de la consolidació o conservació.</p> <p>Les tècniques i criteris que s'utilitzin per dur a terme les intervencions permeses, seran definides i justificades pel tècnic responsable del projecte i supervisades pel tècnic municipal responsable de la protecció del patrimoni.</p>	PRECEPTIU PRECEPTIU I NORMATIU

<p>CONSIDERACIONS SOBRE L'ENTORN</p> <p>Quant les finques situades a l'entorn del bé immoble catalogat, sol·licitin la llicència d'enderroc, obra nova o modificació de l'aspecte exterior de la façana, hauran de justificar que la solució adoptada esta en consonància amb la composició i caràcter del bé protegit, de manera que no suposi un perjudici estètic per aquests.</p>
<p>CONSIDERACIONS SOBRE L'US:</p> <p>Actualment resta en desús.</p> <p>Es recomana la qualificació urbanística del refugi com equipament de nova creació d'us cultural.</p>

NOTES: